

OSMANLI'DA KORKUNUN GÖLGESİ

EL ÂLEM NE DER VE EHL-İ ÖRF HEYULASI
ÜZERİNE BİR DENEME

NURCAN ABACI

NURCAN ABACI

1966, Çanakkale doğumlu. Orta Doęu Teknik Üniversitesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Uzun yıllar resm yazı tipi Times New Roman olan bir Anadolu niversitesinde ęretim yesi olarak görev yaptı.

Türkiye Bilimler Akademisi (TBA) bursuyla Harvard niversitesi ve Bamberg niversitesi'nde araştırmalarda bulundu. Alexander von Humboldt bursuyla Freiburg niversitesi'nde çalışmalarını sürdürdü ve bu dönemde Getting Closer to Death başlığı altında erken modern dönemde yaşlanma üzerine odaklanan bir araştırma gerçekleştirdi. Harvard ve Koç niversitesi iř birliğiyle düzenlenen Yoğunlaştırılmış Osmanlıca Yaz Okulu'nda, kuruluşundan itibaren uzun yıllar mid olarak çalıştı.

Akademik ilgisini, imparatorluğun görkemli yüzünden ziyade, sıradan bireylerin gündelik yaşamına yöneltten Abacı'nın, başlıca araştırma konuları arasında erken modern Osmanlı toplumunda korku, söylenti mekanizmaları ve otoriteyle temasın biçimleri bulunur. Birey ile otorite arasındaki kırılgan denge, toplumsal korkuların davranışsal etkileri ve kad sicillerinin bu süreçlerdeki rolü, çalışmalarının merkezindedir.

Annem Ayten Abacı'ya
(1938 – 2025)
Hatırası hep bizimle.
Adı da burada yaşasın.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

HAYALLER DÎVANÎ, HAKİKATLER KIRIK TA'LİK	11
--	----

GİRİŞ

OYUN TEORİSİ AYAĞINIZA GELDİ	15
------------------------------	----

<i>Korkunun Biyolojik İşlevleri</i>	19
-------------------------------------	----

<i>Psikolojik İşlevleri</i>	20
-----------------------------	----

<i>Sosyal İşlevleri</i>	21
-------------------------	----

1. BÖLÜM

“EL ÂLEM” NE DER KORKUSU	28
--------------------------	----

<i>Dedikodumuzu Yapsınlar!</i>	28
--------------------------------	----

<i>Sosyal Denge ve Uyum</i>	30
-----------------------------	----

<i>Kıskançlık ve Haset</i>	34
----------------------------	----

<i>Dedikodu</i>	35
-----------------	----

<i>Gammazlık</i>	38
------------------	----

<i>İftira</i>	40
---------------	----

<i>Civciv Hiyerarşisi</i>	41
---------------------------	----

<i>Bir “Kriegspiel” Oyuncusunun Hikâyesi: Emine</i>	46
---	----

<i>Açık Transkript: Alime</i>	52
-------------------------------	----

<i>Alime'nin Durumu ve Evlilik Piyasası</i>	55
---	----

<i>Mahallenin Küçük Kadınları:</i>	60
------------------------------------	----

<i>Sultan ve Zemzem'in Hikâyesi</i>	
-------------------------------------	--

<i>Pusuda Bekleyenler: Zeynep</i>	66
-----------------------------------	----

II. BÖLÜM

EHL-İ ÖRF HEYULASI	78
<i>Karakolda Ayna Var</i>	78
<i>Silahlıdır</i>	86
<i>Talepkârdır</i>	86
<i>Dokuz Tahta Altında: Kurtlar</i>	90
<i>Gammazın Şerrinden Sakınmak: Kör Yakob</i>	98
<i>Adalet Arayışı: Hacı Osman Bey</i>	104
<i>Tahterevalli ve Dengenin Yeniden Kurulması</i>	109
<i>Yas mı Saz mı? Ali bin Kurd ve Subaşı Kelekçizâde Hasan Bey</i>	110
<i>Gölgeyi Kuşanmak</i>	118

III. BÖLÜM

MUHTEMEL KORKULAR	120
<i>Karaçalı'nın Güzelliğini Takdir Etmek</i>	120
<i>Hür Doğdum, Hür Yaşamak İsterim: Dilâver</i>	122
<i>Hüseyin'in Kuşu ile Havva'nın Kedisi</i>	128
<i>Mahkemenin Temkinli Tavrı ve Toplumsal Denge</i>	133
<i>Üvey Ana Dilimi: Altun</i>	141

SONUÇ

ALIP BAŞINI GİTMEK...	150
<i>Korkunun Katmanları</i>	150
<i>Kavramsal Katkılar</i>	151
<i>Metodolojik Modeller</i>	152
<i>Teorik Konumlanma</i>	152
<i>Osmanlı Tarihçiliğine Katkı</i>	153
<i>Sınırlılıklar</i>	153
<i>Gelecek Araştırma Önerileri</i>	154
<i>Kapanış</i>	154

KAYNAKÇA	155
----------	-----

DİZİN	173
-------	-----

ÖNSÖZ

HAYALLER DÎVANÎ, HAKİKATLER KIRIK TA'LİK

Hayallerimiz bazen Osmanlı dîvanî yazısı gibi göz alıcı ve ahenkli, ama gerçeklerimiz kırık ta'lik gibi dağınık ve düzensizdir. Aktif çalışma hayatından uzaklaşalı çok olmamıştı ve merkezden taşraya taşınmıştık. Bu değişimin hem fiziksel hem de zihinsel dünyamda yeni bir başlangıç anlamına gelmesini umuyordum. Bahçe kapısından evimize kadar uzanacak granit yürüyüş yolunu yaz projesi olarak gerçekleştirmenin arzusuyla gerekli aletleri toplamanın derdindeydim. Bu işin, benim için çok okumalı ve mecbur kalınca yazmalı bir hayata geçişin ilk adımı olacağını sanıyordum. Kendimi hazırlamıştım: işletim sistemlerindeki de dâhil bilgisayar dünyasındaki gelişmeleri takip edecek, bahçede çiçek yetiştirerek makro fotoğraflar çekecektim. Arada kısa film yapma fikri de cazip geliyordu. Kitap yazmak ise öncelikle rim arasında değildi.

Aslına bakarsanız kusursuz bir plandı. Çalıştığım dönemdeki hayallerimi birer birer gerçeğe dönüştürecektim. Osmanlı tarihçisi olarak hayal ettiğim dîvanî hayat düzenli, tertipli ve belli bir ahenk içinde akıp gidecekti. Ama öyle olmadı. Her şey masum bir istekle başladı. Fırat ve Zeynep 2023 yazında ODTÜ ve Hacettepe Üniversitesi'nde düzenlenecek *Early Modern Ottoman Studies (EMOS)* konferansına katılmayı planlıyorlardı. Ben de bir bildiri sunmayı düşünür müydüm? Çünkü eşimin kadrolu şoförü olarak zaten Ankara'ya gidecektim. Üstelik mezun olduğumdan beri görmediğim ODTÜ kampüsünü de ziyaret etme fırsatı bulacaktım. Gönülsüz de olsa kabul ettim. Ne kadar kötü olabilirdi ki? Arşivimden 20

dakika konuşacak bir başlık çıkarmak kolaydı. Yetişmeyen yerleri de Zeynep her zaman olduğu gibi toparlardı. Öyle de oldu. Başarılı bir kongreye tanıklık ettik. Dinlediğimiz bildirilerin çoğu ortalamanın oldukça üzerindeydi. Eski dostlar görüldü, yeni arkadaşlarla tanışıldı. Sonrasında da eski hayatımıza döndük.

Çok geçmeden Ankara'da geçirdiğimiz günlerin yeni bir sürecin habercisi olduğu ortaya çıktı. FOL Kitap editörü Cansu Hanım'dan gelen bir teklifle elinizdeki kitabın serüveni başladı. Kendisi, yeni bir tarih serisi için *EMOS*'ta sunduğum "Kurtlar Yedi İki Yetimi Ahmet Dokuz, Ali Daha Dördündeydi: Erken Modern Osmanlı Toplumu ve Korku Ekolojisi" başlıklı bildiriye genişletmemi önerdi. Normal koşullarda reddetme ihtimalimin daha yüksek olduğu bu teklifi neredeyse hemen kabul ettim. Hâlihazırda FOL Kitap'tan çıkan yayınları ilgiyle takip ediyordum. Dahası köye döndüğümde kendimi yine kırık ta'lik bir yaşamın içinde bulmuştum. Taşraya taşınırken planladıklarımın büyük kısmının yakın gelecekte gerçekleşmesi mümkün görünmüyordu. Ben de yıllardır aklımda olan ve hazırlığını yaptığım tamamen dijital düzene geçme fikrini bu teklif sayesinde öne aldım. Bu geçiş hayatımın merkezine yerleşen bir mottonun gereği idi: "minimum enerji, maksimum fayda" ilkeyle çalışmaya başladım. Elinizdeki kitap, bu sürecin ilk ürünüdür.

Kitabın yazılması sürecinde sekiz şahsiyetin katkılarını gördüm. Elbette en başta yoğunlaşmamın güç olduğunu bildiğinden, bana rahat çalışabileceğim bir alan açan sevgili eşim Zeynep Dörtok'a müteşekkirim. Fikrî takip konusundaki becerisi ve her şeyin bir adım ötesini düşünme alışkanlığı, taslaktan son aşamaya kadar metnin üslubunun daha anlaşılır olmasında büyük rol oynadı. Onun desteğine güvenmeden ne bu teklifi kabul edebilir ne de kitabı tamamlayabilirdim.

Entelektüel birikiminden her daim istifade etme fırsatı bulduğum için kendimi şanslı hissettiğim kadim dostum Gökhan Yavuz Demir'e metni anlaşılır hâle getirmede harcadığı emek

ve zaman dolayısıyla minnettarım. Ben her ne kadar kendisinin yazdıklarını tamamen okumamış olsam da Gökhan, bu kitabı baştan sona okudu ve önerilerde bulundu. Her ikimizi de tanıyanlar, katkılarını metinde görecektir.

Tarımsal faaliyetlerdeki işbirlikçim Filiz Mungan'a da teşekkürü borç bilirim. Engin muhayyilesi ve yeteneğinin ürünü eserler kaleme alıp çizimler yaparken, kararlılığı ve çalışkanlığıyla beni kitap yazmaya yöneltti. Ayrıca hem bizim hem de Ayşe'nin huzur içinde yaşayacağı evler tasarlayıp inşa ederek hayatımıza dokundu.

İlerlemiş yaşına rağmen Ayşe, her akşam eve geldiğimizde bizi “ne yiyeceğiz” sorusundan kurtardı. Ayrıca küçük evi ve verandasıyla, aynı işi yapan iki akademisyenin birbirlerine tahammül edemediği zamanlarda kaçacak bir sığınak da oldu.

Bu kitaba katkılarını esirgemeyen insanlar kadar hayatı renklendiren dostlarımızın da isimlerini anmadan geçmek istemem. Koşulsuz sevgileriyle hayatımızı güzelleştiren, Abacı ailesinin patili üyeleri; Kangal irisi Aleks, orman kedisi Prenses, ninja Bıdık ve fişek Behlül iyi ki varsınız.

Son olarak “bu sadece akademik bir tarih kitabı değildir”; elinizdeki çalışmanın tarihçilerin yanı sıra alana ilgi ve merak duyan daha geniş bir okur kitlesine hitap etmesi hedeflenmiştir. Kurgusu, üslubu ve konuyu ele alış biçimi açısından hata ve eksikleriyle kendi çapında bir deneme ve keşif girişimidir. Dolayısıyla bilinen suların dışına çıkmayı arzulayan her fâninin içine düşmesi kuvvetle muhtemel durumlar en başından göze alınmıştır.

KARACABEY, AĞUSTOS 2025

GİRİŞ

OYUN TEORİSİ AYAĞINIZA GELDİ

İyi tasarım eklediklerimiz kadar elediklerimizle tanımlanır. Anlamlıyı seçmek ne kadar önemliyse fazlalığı ayıklamak da o kadar gereklidir. Bazen küçücük bir ayrıntı, bütün dengeyi bozar. Bahçeyle uğraşanlar bilir: toprağın yapısı, güneşin açısı ve bitkilerin komşuluğu gözetilmeden yapılan ekim filizlenmez. Bahçede yönü çoğu kez zeminin vereceği tepki belirler. Bu dili, toprağın ruhuna aşına biri anlayabilir. Aslında tasarımın doğasında da benzer bir sezgi gerekir. Örneğin sandalye tasarlarırken izlenen yol, fikirden üretime, üretimden kullanıma uzanan çok katmanlı bir seyre dönüşür. Nesne artık tek kişinin kararı değil, başkalarının elinde anlam bulan varlıktır; onu ayakta tutan da bu karşılıktır. İyi tasarım, bütünü hangi parçalardan oluşması gerektiğini sezme sanatıdır.¹

Tarih ise yüzeyde akıp giden bir olaylar zinciri gibi görünür; oysa arka planda yazarın malzeme seçimi ve kompozisyonu vardır. Okur, anlatının kendiliğinden ilerlediğini sanır

¹ Bu yaklaşım, Dieter Rams'ın "iyi tasarım" anlayışının temel ilkelerinden biridir. Rams'a göre tasarım, eklenecik unsurları değil, çıkarılması gerekenleri de dikkate alır. Bkz. Jonathan Ive, "Foreword" in *Dieter Rams: As Little Design as Possible*, edited by Sophie Lovell, Londra: Phaidon Press, 2011, s. 7-9. Tasarım kavramı hem fiziksel nesnelerin yaratımı hem de düşünsel yapıların inşası için geçerli bir sezgi ve eleme süreci olarak değerlendirilebilir. Kavramın bu geniş çerçevesi, tarihsel bilgi üretimi gibi düşünsel faaliyetlerde de karşılık bulur. Nitekim R. G. Collingwood'un tarihyazımı üzerine düşüncelerini içeren çalışması, Türkçeye *Tarih Tasarımı* başlığıyla tercüme edilmiştir: R. G. Collingwood, *Tarih Tasarımı*, çev. Kurtuluş Dinçer, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1996. Her ne kadar bu başlık orijinal eserin anlamını tam karşılamasa da tarihsel anlatının inşa edilmesine dair kuramsal boyutu vurgulaması bakımından anlamlı bir tercih olarak değerlendirilebilir: R. G. Collingwood, *The Idea of History*, ed. T. M. Knox, Oxford: Oxford University Press, 1946.

ya da konu hakkında hiç düşünmez. Fakat her satır bir tercihin izidir. Hangi sahne öne çıkacak, hangisi sessizce geri çekilecek önemlidir. Hikâyeleştirmenin ritim, ton ve neden-sonuç bağı bu elemenden doğar. Bu yüzden tarih, bitmiş olayların anlatımı değil, yazarın seçimleriyle inşa edilen bir kurgudur. Anlamını da çoğu kez okurun verdiği cevapta bulur. Bu denge her metinde ve her okurda yeniden kurulur.

Sözünü ettiğim denge, gündelik nesnelerle kurulan ilişkilerde de hissedilen bir tasarım idealidir. Londra'da kaldırım kenarında rastladığım mütevazı bir çalıyı, aylar sonra oturduğum sitenin bahçesinde "ithal süs bitkisi" etiketiyle görünce şaşırmıştım. Değişen bitki değil, bakıştı. Aynı tür Türkiye'de de yetişiyordu; fakat çoğu zaman gözden kaçıyordu. Çünkü üretmeden önce tanımak gerekir. Bakış açısı değişmedikçe görünenin kıymeti anlaşılmaz. Bu mesele, geçmişe nasıl baktığımızı ve hangi ayrıntıyı değerli saydığımızı etkiler.

Geçmiş de nesneler gibi bir bakışla seçilir ve anlam kazanır. Osmanlı tarihçiliğinde de benzer bir kör noktanın mevcudiyetinden bahsedilebilir. Çalışmalarımızın dayandığı belgeler ekseriyetle merkezin ihtiyaçlarına göre yazılmıştır. Bizler de anlatımımızı ister istemez kayıtların sağladığı o dar perspektife yerleştiririz. Malzeme ne kadar zengin olursa olsun bakışımız çoğu zaman taşranın sesine ve kenardaki küçük gerilimlere pek yönelmez. Görmezden gelinebilirler arasında en başta da duygular yer alır. İşte bu kitap ihmal edilmiş o duygulardan biri olan korku ve ona eşlik eden utanç ile kaygıdan yola çıkarak toplumsal yapının omurgasını görünürlük kılmaya çalışan bir denemidir.²

² Hem duygu hem de korku konusunu ele alan az sayıdaki çalışmalara Görkem Özizmirli, *Fear in Evliya Çelebi's Seyahatnâme: Politics and Historiography in a Seventeenth Century Ottoman Travelogue*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Koç Üniversitesi, 2014; Nil Tekgül, *Emotions in the Ottoman Empire: Politics, Society and Family in the Early Modern Era*, London: Bloomsbury Press, 2023; Uğur Tanyeli, *Korku Metropolü İstanbul, 18. Yüzyıldan Bugüne*, İstanbul: Metis Yayınları, 2022; Emine Gürsoy Naskali, (ed), *Korku Kitabı*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2014 örnek olarak gösterilebilir.